

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Кафедра прав людини та юридичної методології

**РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І
ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД ТА ЮРИДИЧНА ПРАКТИКА»**

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський) рівень

Ступінь вищої освіти – бакалавр

Галузь знань – 08 «Право»

Спеціальність – 081 «Право»

Статус навчальної дисципліни – обов'язкова

Робоча програма навчальної дисципліни «Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та юридична практика» для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право». Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого, 2022. 29 с.

Розробники:

- С.П. Погребняк, доктор юридичних наук, професор;**
Ю.С. Разметаєва, кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри прав людини та юридичної методології;
В.С. Смородинський, кандидат юридичних наук, доцент кафедри прав людини та юридичної методології;
О.О. Уварова, кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри прав людини та юридичної методології.

Затверджено на засіданні кафедри права Європейського Союзу
(протокол № 1 від 01.09.2020 р.)
(протокол № 13 від 08.06.2021 р.)

Оновлену редакцію (зі змінами та доповненнями) затверджено на засіданні кафедри прав людини та юридичної методології
(протокол № 4 від 22.11.2022 р.)

Завідувач кафедри права Європейського Союзу – І.В. Яковюк, доктор юридичних наук, професор

Т.в.о. завідувача кафедри прав людини та юридичної методології – С.П. Погребняк, доктор юридичних наук, професор

Зміст

1. Опис навчальної дисципліни.....	4
2. Очікувані результати навчання.....	5
3. Зміст програми навчальної дисципліни.....	9
4. Обсяг і структура навчальної дисципліни.....	19
4.1. Для здобувачів вищої освіти денної форми навчання.....	19
4.2. Для здобувачів вищої освіти заочної форми навчання.....	20
5. Форми педагогічного контролю й засоби оцінювання результатів навчання	21
6. Критерії оцінювання результатів навчання.....	22
7. Педагогічний контроль для здобувачів вищої освіти денної/заочної форми навчання.....	24
8. Навчально-методичне та інформаційне забезпечення навчальної дисципліни.....	24

1. Опис навчальної дисципліни

Робочу програму навчальної дисципліни «Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та юридична практика» розроблено відповідно до освітньо-професійної програми «Право» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право».

Найменування показників	Галузь знань, спеціальність, рівень освіти	Дидактична структура навчальної дисципліни	
		денна форма навчання	заочна форма навчання
Кількість кредитів ЄКТС – 3,0	Галузь знань – 08 «Право»	Обов'язкова	Обов'язкова
Кількість модулів – 2	Спеціальність – 081 «Право»	Рік підготовки: 2022–2023	Рік підготовки: 2022–2023
		Семестр	Семестр
Загальна кількість годин - 90	Рівень освіти – перший (бакалаврський)	7-8	7-8
		Лекції	Лекції
Тижневих годин для денної форми навчання: аудиторних – 2-4 самостійної роботи студента – 6-8		22 год.	4 год.
		Практичні/ семінарські заняття	Практичні/ семінарські заняття
		22 год.	4 год.
		Самостійна робота	Самостійна робота
		46 год.	82 год.
		Види контролю: поточний контроль; підсумковий контроль знань (іспит)	Види контролю: поточний контроль; підсумковий контроль знань (іспит)

Мета викладання навчальної дисципліни – формування цілісної системи професійних знань, умінь, навичок та інших компетентностей здобувачів вищої освіти та розширення, систематизація і поглиблення знань про основні правові позиції Європейського суду з прав людини при тлумаченні і застосуванні ним Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, оволодіння практичними навичками використання практики Європейського суду з прав людини під час юридичної діяльності.

Завдання:

- надати студентам комплексне уявлення про природу Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, статус Європейського суду з прав людини та значення його практики;

- продемонструвати статус Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини як обов'язкового джерела права для правової системи України;

- ознайомити студентів з основними правовими позиціями Європейського суду з прав людини і основоположних свобод щодо застосування окремих статей Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;

- забезпечити оволодіння студентами здатністю застосовувати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику Європейського суду з прав людини разом з іншими джерелами вітчизняного права для розв'язання практичних задач у галузі правничої діяльності.

Пререквізити: «Теорія права», «Міжнародне право», «Конституційне право», «Адміністративне право», «Кримінальне право», «Кримінальний процес», «Цивільне право», «Цивільний процес».

Кореквізити: «Право Європейського союзу».

Постреквізити: «Універсальні та регіональні системи захисту прав людини», «Вступ до європейських правових цінностей», «Конституційний механізм захисту прав людини», «Міжнародні стандарти прав людини в кримінальному процесі», «Право на справедливий судовий розгляд в цивільному процесі».

2. Очікувані результати навчання

У результаті засвоєння навчальної дисципліни здобувач вищої освіти повинен демонструвати такі результати навчання:

РН-1	Усвідомлювати особливості захисту прав людини за допомогою Європейської конвенції, їх персональні, територіальні та часові межі, специфіку зобов'язань держав в сфері прав людини відповідно до Конвенції
РН-2	Усвідомлювати основні цінності Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та розуміти їхнє практичне значення для реалізації прав людини, які є об'єктом захисту Конвенції

PH-3	Застосовувати методи (способи) інтерпретації Конвенції під час тлумачення юридичних правил
PH-4	Використовувати в юридичній практиці основні доктрини, що створені під час застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод
PH-5	Використовувати Конвенцію та механізм звернення до Європейського суду як інструмент захисту прав людини
PH-6	Розуміти порядок звернення до Європейського суду з прав людини та механізм виконання його рішень
PH-7	Здійснювати пошук належної практики Європейського суду з прав людини для застосування в процесі юридичної діяльності
PH-8	Використовувати положення Конвенції та практику Європейського суду з прав людини разом з іншими джерелами вітчизняного права з урахуванням існуючих правил подолання колізій
PH-9	Формулювати мотивовані юридичні висновки, що ґрунтуються на практиці Європейського суду з прав людини
PH-10	Використовувати правові позиції Європейського суду з прав людини під час юридичної аргументації
PH-11	Демонструвати знання практики Європейського суду з прав людини, змісту його ключових правових позицій щодо окремих прав людини, які захищаються Конвенцією

Викладання навчальної дисципліни забезпечує формування у здобувача вищої освіти загальних та спеціальних компетентностей і досягнення результатів навчання, визначених стандартом вищої освіти відповідної спеціальності й освітньо-професійною програмою «Право».

Загальні компетентності:

ЗК1. Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.

ЗК2. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК3. Знання та розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності.

ЗК6. Здатність використовувати інформаційні та комунікаційні технології.

ЗК10. Здатність діяти на основі етичних міркувань (мотивів).

ЗК11. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства; усвідомлення цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідності його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК12. Здатність усвідомлювати рівні можливості та гендерні проблеми.

ЗК14. Цінування та повага різноманітності та мультикультурності.

ЗК1.1. Здатність до креативності у предметно-практичній діяльності відповідно до соціальних статусів і модусів.

ЗК1.2. Здатність грамотно і точно формулювати та висловлювати свої позиції, належним чином їх обґрунтовувати.

ЗК1.3. Навички збору й аналізу інформації з національних і міжнародних джерел.

ЗК1.5. Здатність працювати в міжкультурних середовищах (крос-культурна компетентність).

Спеціальні компетентності:

СК2. Здатність аналізувати ретроспективи розвитку правових явищ та процесів у контексті їх впливу на сучасну правову систему.

СК3. Цінування та повага до гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння її правової природи.

СК4. Здатність застосовувати Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, а також прецедентну практику Європейського суду з прав людини.

СК5. Здатність застосовувати норми та інститути міжнародного публічного права, а також міжнародного приватного права.

СК7. Здатність застосовувати норми та інститути права, щонайменше з таких галузей, як: конституційне право, адміністративне право і адміністративне процесуальне право, цивільне і цивільне процесуальне право, трудове право, кримінальне і кримінальне процесуальне право.

СК10. Здатність використовувати різноманітні інформаційні джерела для повного та всебічного встановлення певних обставин.

СК12. Здатність аналізувати правові проблеми та обґрунтовувати правові позиції.

СК13. Здатність до критичного та системного аналізу правових явищ.

СК14. Здатність до консультування з правових питань, зокрема до обрання ефективних способів захисту прав та інтересів клієнтів відповідно до

вимог професійної етики, належного дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації.

СК16. Здатність до логічного, критичного і системного аналізу документів, розуміння їх правового характеру і значення.

СК1.1. Знання системи права та законодавства, а також особливостей правового регулювання в різних галузях права.

СК1.4. Здатність ухвалювати рішення з юридичної справи відповідно до чинного законодавства та судової практики.

СК1.7. Здатність здійснювати досудове розслідування кримінальних проваджень, контррозвідальну, оперативно-розшукову діяльність та конфіденційне співробітництво із неухильним дотриманням прав і свобод людини.

Програмні результати навчання:

ПРН1. Визначати переконливість аргументів у процесі оцінки заздалегідь невідомих умов та обставин.

ПРН 2. Знати та розуміти міжнародні стандарти прав людини, положення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, а також практику Європейського суду з прав людини.

ПРН3. Проводити збір та інтегрований аналіз матеріалів з різних джерел.

ПРН 4. Знати та розуміти основи права Європейського Союзу.

ПРН7. Складати та узгоджувати план власного прикладного дослідження і самостійно збирати матеріали з визначених джерел.

ПРН 8. Застосовувати інститути міжнародного публічного права, а також міжнародного приватного права.

ПРН 9. Самостійно визначати ті обставини, у з'ясуванні яких потрібна допомога, і діяти відповідно до отриманих рекомендацій.

ПРН 10. Вільно спілкуватись державною та іноземною мовами як усно, так і письмово, із застосуванням правничої термінології.

ПРН 14. Використовувати статистичну інформацію, отриману з першоджерел та вторинних джерел для правничої діяльності.

ПРН 15. Вільно використовувати для правничої діяльності доступні інформаційні технології і бази даних.

ПРН20. Виокремлювати і аналізувати юридично значущі факти і робити обґрунтовані правові висновки.

ПРН1.1. Виявляти проблеми у правовому регулюванні й пропонувати способи їх вирішення, орієнтуючись на захист та повагу до прав людини.

ПРН1.4. Демонструвати вміння застосовувати набуті правові знання при самостійному прийнятті юридично значущих рішень.

ПРН1.5. Застосовувати набуті знання у стандартних і нестандартних професійних ситуаціях методами відтворення та реконструкції.

3. Зміст програми навчальної дисципліни

Модуль 1. Загальні проблеми права Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

Права людини як об'єкт захисту Конвенції. Конвенція як «живий інструмент». Ідея прав людини: генеза та сучасне розуміння. Основні властивості прав людини. Структура прав людини (носій права адресат (носій зобов'язань), предмет або зміст права. Проблема універсальності прав людини. Права людини в системі європейських цінностей. Каталог прав людини, що захищаються Конвенцією.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод як «живий інструмент». Історичні передумови прийняття Конвенції. Основні етапи розвитку конвенційного механізму захисту прав людини. Конвенція як надійний і водночас актуальний інструмент. Еволюційний підхід ЄСПЛ. Здатність прав розвиватися і поширюватися на нові сфери за межі того, що мали на увазі творці Конвенції. Європейський консенсус та ефективність доктрини живого інструменту. Іntenціоналізм, текстуалізм і доктрина четвертої інстанції. Адаптивний характер прав у світлі сучасних досягнень.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: загальна характеристика. Роль, мета та цінність системи Конвенції. Цінність

Конвенції з точки зору її історичних досягнень. Конвенція як юридично обов'язковий інструмент у сфері прав людини. Структура Конвенції. Протоколи до Конвенції. Співвідношення Конвенції та інших договорів Ради Європи у сфері захисту прав людини.

Цінності, що лежать в основі системи Ради Європи: права людини, верховенство права, демократія. Людська гідність, персональна автономія, демократія, плюралізм і солідарність як ключові цінності Конвенції.

Основні принципи дії Конвенції. Принцип ефективності – Конвенція має на меті гарантувати не права, які є теоретичними чи ілюзорними, а права, які є практичними та ефективними. Зв'язок принципу ефективності з характером і цілями Конвенції та з роботою ЄСПЛ з тлумачення її положень: об'єкт і мета Конвенції як інструменту захисту окремих людей вимагають, щоб її положення тлумачилися та застосовувалися таким чином, щоб гарантії були практичними та ефективними.

Субсидіарність і первинність як принципи дії Конвенції. Принцип первинності – основна відповідальність за забезпечення ефективного захисту прав, передбачених Конвенцією, лежить на державних органах влади. Принцип субсидіарності – завдання ЄСПЛ полягає головним чином у перевірці того, чи національні органи влади дотримувалися зобов'язань, які вони взяли на себе відповідно до Конвенції.

Основні доктрини, сформульовані Європейським судом з прав людини. Доктрина «свободи розсуду держав» – вказує на простір, який Суд залишає для національних урядів при виконанні ними своїх зобов'язань відповідно до Європейської конвенції. Конвенція як мінімальний загальний стандарт. Межі розсуду держав. Критерії застосування доктрини свободи розсуду держав відповідно до судової практики Суду. Принцип розмірності при застосуванні свободи розсуду.

Обмеження прав людини, гарантованих Конвенцією. Типологія конвенційних прав відповідно до можливості обмеження їх здійснення:

«абсолютно абсолютні» права; права, які носять абсолютний характер, але тільки тією мірою, якою від них не можна відступати в мирний час; неабсолютні права, або права, які допускають відступ, з чіткими конкретними оговорками щодо обмеження; неабсолютні права, або права, які допускають відступ, з загальними оговорками щодо обмеження; права без явних оговорок про обмеження, але які відповідно до прецедентного права Суду не є абсолютними.

Критерії допустимого втручання держави у здійснення прав людини, гарантованих Конвенцією: втручання має бути необхідним («в демократичному суспільстві») для досягнення поставленої легітимної мети (вимога необхідності; часто формулюється як вимога «співрозмірності» або вимога «справедливого балансу»).

Вертикальна і горизонтальна дія Конвенції.

Зобов'язання держави відповідно до Конвенції. Негативні зобов'язання. Позитивні зобов'язання: поважати, захищати, забезпечувати. Типологія позитивних зобов'язань: зобов'язання дії, зобов'язання результату, зобов'язання щодо належної обачності. Тест щодо справедливого балансу. Тест щодо розумних знань і засобів. Відступ від зобов'язань.

Європейський суд з прав людини: загальна характеристика. Виконання рішень Європейського суду з прав людини. Організація ЄСПЛ. Створення ЄСПЛ. Зміст розділу II Конвенції. Формування ЄСПЛ. Обрання суддів ЄСПЛ Парламентською Асамблеєю Ради Європи (ПАРЄ). Кваліфікаційні вимоги до суддів ЄСПЛ. Судді ЄСПЛ від України. Неправомочність суддів розглядати справу та самовідвід. Судді ad hoc та судді, що представляють загальний інтерес. Склади ЄСПЛ: пленарне засідання; судді, що розглядають справу одноособово; Комітети суддів; Секції; Велика Палата. Секретаріат ЄСПЛ. Реформування ЄСПЛ.

Предметна юрисдикція (*ratione materiae*) Європейського суду з прав людини. Компетенція Європейського суду з прав людини *ratione loci*:

територіальний та ефективний контроль. Юрисдикція за колом суб'єктів (*ratione personae*): особа заявника та держави – відповідача. Юрисдикція Європейського суду з прав людини у часі (*ratione temporis*): одномоментні факти та триваючі порушення.

Процедура в ЄСПЛ: від первинної скарги до рішення. Індивідуальні скарги. Порядок подання скарги до ЄСПЛ: новітні підходи. Вимоги до змісту скарги та процедури її подання. Типові помилки при поданні скарги. Особливості процедури розгляду скарг суддею одноособово, Комітетом суддів, Палатою, Великою Палатою. Виключення скарг зі списку тих, що підлягають розгляду (стаття 37 Конвенції). Клопотання та їх розгляд. Юридичне представництво. Попередні забезпечувальні заходи. Встановлення фактів. Тягар та стандарт доведення. Пілотна процедура та пілотні рішення. Огляд пілотних рішень ЄСПЛ щодо України та їх виконання державою.

Справедлива компенсація. Зміст та особливості застосування статті 41 Конвенції. Судові витрати. Відшкодування матеріальної шкоди та компенсація моральної шкоди.

Виконання рішень ЄСПЛ. Зміст та застосування статті 46 Конвенції. Обов'язковість рішень ЄСПЛ. Роль Комітету Міністрів та ПАРЕ у системі виконання рішень ЄСПЛ. Негативні наслідки одноразового та систематичного невиконання рішень ЄСПЛ. Порядок виконання рішень ЄСПЛ Україною. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ»: загальна характеристика. Процесуальні наслідки ухвалення рішення ЄСПЛ для остаточних рішень національних судів.

Значення ЄСПЛ та його практики. Рішення ЄСПЛ як «матерія» Конвенції. Місце ЄСПЛ в європейській системі захисту прав людини. Роль ЄСПЛ в утвердженні верховенства права та забезпеченні його вимог.

Практика ЄСПЛ і її місце в системі джерел українського права. Практика Європейського суду з прав людини («case-law») та стала практика («well established case-law»). Доктрина усталеної судової практики.

Правозастосовний розсуд. Набуття практикою Європейського суду з прав людини обов'язкового характеру.

Застосування практики Європейського суду з прав людини як джерела права в Україні. Система джерел українського права. Первинні та вторинні джерела. Юридична сила рішень Європейського суду з прав людини.

Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя в Україні. Особливості в різних сферах правового регулювання. Практика ЄСПЛ і практика українських судів (проблемні питання).

Модуль 2. Особливості застосування окремих статей Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод

Право на життя (ст. 2 Конвенції). Зміст права на життя. Особливість права на життя порівняно з усіма іншими правами. Основоположний характер права на життя.

Обмеження права на життя. Позбавлення життя як наслідок виключно необхідного застосування сили. Захист будь-якої особи від незаконного насильства. Здійснення законного арешту або запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою. Вчинення правомірних дій для придушення заворушення або повстання. Право народу на повстання та право на життя.

Зобов'язання держави щодо права на життя. Матеріальні зобов'язання. Обов'язок держави поважати право на життя: заборона смертної кари, тлумачення § 1 ст. 2 Конвенції у світлі Протоколів № 6 та № 13 до Конвенції; проблема екстрадиції та видворення до іншої держави; застосування сили представниками держави. Обов'язок захищати право на життя: ухвалення відповідного законодавства; превентивні заходи, спрямовані на захист особи від інших осіб та від самої себе; захист від екологічного забруднення; захист у сфері охорони здоров'я; захист безпеки осіб у громадських місцях. Процесуальні зобов'язання. Обов'язок провести ефективне розслідування фактів смерті. Критерії ефективного розслідування. Особливості захисту

права на життя стосовно зниклих осіб. Межі зобов'язань держави щодо права на життя.

Дискусійні питання, пов'язані з правом на життя. Відсутність консенсусу щодо певних питань та свобода розсуду держави. Момент початку життя: питання, пов'язані з правовим статусом ембріона; проблема абортів. Питання, пов'язані із завершенням життя: евтаназія та «право на смерть»; припинення лікування, яке підтримує життєво важливі функції. Право на життя в умовах збройних конфліктів: вбивства, що слідують з актів агресії – проблема співвідношення права прав людини та гуманітарного права.

Заборона катування (ст. 3 Конвенції). Сфера застосування статті 3 Конвенції. Абсолютний характер заборони катувань та інших нелюдських та таких, що принижують гідність видів поведження та покарання. Зміст та співвідношення понять «катування», «нелюдське поведження», «таке, що принижує гідність, людини». Типові види поведінки та покарань, які порушують ст. 3 Конвенції. Взаємозв'язок між ст. 3 і ст. 2 та 8 Конвенції.

Негативні зобов'язання держави відповідно до ст. 3 Конвенції: неналежне поведження правоохоронних органів навмисного характеру; неналежне поведження під час законних або незаконних дій посадових чи службових осіб держави; незаконне поведження як результат упущень чи бездіяльності посадових і службових осіб держави.

Позитивні зобов'язання держави відповідно до ст. 3 Конвенції: проведення ефективного розслідування викладених у заяві скарг; попередження, припинення і покарання за неналежне поведження з боку приватних осіб. Превентивна діяльність як позитивне зобов'язання держави відповідно до ст.3 Конвенції. ЄСПЛ про дотримання Україною зобов'язань щодо заборони катувань (основні рішення щодо України).

Застосування ст. 3 Конвенції в умовах надзвичайного стану та війни.

Право на свободу та особисту недоторканність (ст. 5 Конвенції). Зміст та сфера дії права на свободу та особисту недоторканність.

Позитивні та негативні зобов'язання держав щодо забезпечення цього права.

Кримінально-правові та цивільно-правові підстави позбавлення волі. Вимоги до правомірного позбавлення свободи та особистої недоторканності.

Особливості затримання окремих категорій осіб згідно зі ст. 5 Конвенції та правових позицій ЄСПЛ: неповнолітніх осіб (пп. d п. 1 ст.5 Конвенції); осіб, що хворіють на інфекційні захворювання; психічнохворих, алкоголіків, наркоманів, бродяг (пп. e п. 1 ст.5 Конвенції); мігрантів (пп. f п. 1 ст.5 Конвенції). Порушення, пов'язані зі зникненням осіб, що були позбавлені свободи або особистої недоторканності.

Гарантії права людини на свободу і особисту недоторканність. Право бути поінформованим про обвинувачення. Попереднє ув'язнення. Ув'язнення задля екстрадиції. Habeas corpus. Право на відшкодування згідно з п. 5 ст.5 Конвенції.

Проблема реалізації права на свободу та особисту недоторканність в Україні.

Право на справедливий суд (ст. 6 Конвенції). Зміст права на справедливий суд згідно зі статтею 6 Конвенції. Застосування ЄСПЛ широкого тлумачення права на справедливий суд з урахуванням верховенства права.

Сфера застосування статті 6 Конвенції. Застосування статті 6 у кримінальних, адміністративних та цивільних справах. Посібники зі ст. 6 Конвенції: цивільна частина та кримінально-процесуальний аспект.

Право на доступ до суду як гарантія реалізації права на справедливий суд. Критерії ефективності доступу до суду. Обмеження права на доступ до суду. Відмова від права на доступ до суду. Право на ефективний доступ до суду як основна складова права на суд.

Право на справедливий розгляд справи. Критерії справедливості розгляду справи. Право на ефективну участь у судовому засіданні. Рівність процесуальних можливостей сторін у справі. Право на змагальність судового

розгляду. Допустимість доказів. Презумпція невинуватості та інші вимоги до кримінального процесу. Право на належний розгляд справи. Умотивованість судового рішення. Принцип правової визначеності, зокрема Res judicata.

Право на публічний розгляд справи та публічне оголошення судового рішення. Критерії публічності розгляду справи. Категорії справ, в яких допускається обмеження публічності розгляду справи. Відмова від права на публічний розгляд справи.

Право на розгляд справи у розумний строк. Критерії розумності строку розгляду справи. Проблема перевантаження судів як перешкода розгляду справ у розумні строки.

Право на незалежний та безсторонній суд, створений на підставі закону. Незалежність суду. Чотири елементи незалежності суддів згідно з практикою ЄСПЛ: спосіб призначення; термін повноважень; наявність гарантій проти зовнішнього тиску (зокрема з бюджетних питань); те, чи сприймаються судові органи як незалежні та безсторонні. Безсторонність суду. Зміст терміну «суд, створений на підставі закону».

Право на захист у судовій справі. Право захищати себе особисто або мати захисника. Інститут незалежної професійної адвокатури як гарантія права на справедливий суд. Безкоштовна правова допомога та випадки її надання. Критерії ефективності правової допомоги в судовому процесі.

Право на повагу до приватного та сімейного життя (ст. 8 Конвенції). Концепція «приватного життя». Тлумачення «сім'ї» і сімейного життя. Невтручання до приватності з боку державної влади.

Критерії виправданого лімітованого втручання до приватності: здійснюваність згідно із законом, необхідність у демократичному суспільстві, втручання в інтересах національної та громадської безпеки чи економічного добробуту країни, для запобігання заворушенням чи злочинам, для захисту здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб.

Обсяг права на приватність. Зобов'язання держави щодо права на приватність. Розумні очікування щодо захисту приватності та персональний вибір. Балансування права на приватність з іншими правами і законними інтересами. Приватність у публічних просторах. Захист даних в сучасних доктринах приватності.

Свобода вираження поглядів та свобода мирних зібрань та об'єднань (ст. 10 Конвенції). Зміст права на свободу мирних зборів. Зв'язок свободи мирних зібрань (ст. 11 ЄКПЛ) зі свободою вираження поглядів (ст. 10 ЄКПЛ) Зв'язок свободи мирних зібрань (ст. 11 ЄКПЛ) зі свободою думки, совісті релігії (ст. 9 ЄКПЛ).

Позитивні обов'язки держави із забезпечення цього права. Обґрунтованість втручання у право на свободу мирних зібрань (втручання, що передбачене законом; втручання, що переслідує одну або кілька легітимних цілей: інтереси громадської або національної безпеки, запобігання заворушенням чи злочинам, охорона здоров'я чи моралі та захист прав і свобод інших осіб; необхідність втручання у демократичному суспільстві).

Зміст права на свободу об'єднань. Сфера дії права на свободу об'єднань. Негативний аспект права на свободу об'єднань. Втручання держави у реалізацію права на свободу об'єднань. Межі втручання держави. Право на об'єднання і політичні партії. Зміст права на створення профспілок та на участь у них.

Проблема реалізації в Україні свободи зібрань та об'єднань.

Захист власності (майна) (ст. 1 Протоколу № 1). Захист власності як елемент конвенційної системи захисту прав людини. Автономність тлумачення поняття «майно» Поняття «майно» у тлумаченні Суду та українське законодавство. Зміст поняття «мирне володіння майном».

Критерії допустимості втручання у право власності. Позбавлення майна. Фактичне та юридичне позбавлення майна. «Позитивна» і «негативна» свободи захисту права фізичних і юридичних осіб на мирне володіння майном.

Відмінність позбавлення майна від контролю за майном з боку держави. Принцип пропорційності та балансу інтересів у ситуаціях позбавлення майна. Контроль держави за використанням майна відповідно до спільних інтересів. Головні питання, що досліджуються Судом при визначенні існування контролю за майном. Особливості захисту майна у справах, пов'язаних з оподаткуванням.

Компенсація у зв'язку з позбавленням майна і втручанням у право мирного володіння майном. Позиції ЄСПЛ щодо виплати компенсації при встановленні втручання держави у право на мирне володіння майном.

Заборона дискримінації (ст. 14 Конвенції). Додатковий характер ст. 14 Конвенції: право не піддаватися дискримінації при «користуванні правами і свободами, які викладено в Конвенції». Застосовність ст. 14 Конвенції безвідносно наявності порушення її основного положення.

Сфера застосування ст. 14 згідно із практикою ЄСПЛ: працевлаштування, членство в профспілці, соціальне забезпечення, освіта, право на повагу житла, доступ до правосуддя, право наслідування, батьківство, свобода вираження поглядів, зібрань і асоціацій, право на ефективне розслідування, право на умовно-дострокове звільнення, право на податкові пільги.

Форми дискримінації. Пряма і непряма дискримінація. Пряма дискримінація як «відмінність у поводженні з особами, які знаходяться в аналогічних або у відносно схожих ситуаціях» і «засноване на характеристиці або «статусі», які ідентифікуються». Непряма дискримінація, що може приймати форму неспівмірно шкідливого впливу загальної політики або конкретних заходів, які, хоча і сформульовані в нейтральній формі, здійснюють визначений дискримінаційний вплив на певну групу. Дискримінація за асоціацією. Інші форми дискримінації.

Дискримінаційний тест: (1) Чи мала місце відмінність у поводженні з людьми в аналогічних або у відносно схожих ситуаціях – або чи мала місце

нездатність по-різному поводитися з людьми, які перебувають у відносно відмінних ситуаціях? (2) Якщо так, то чи є така відмінність або відсутність відмінності об'єктивно виправданими? Зокрема: а. Чи переслідують вони легітимну мету? б. Чи є співмірними використовувані засоби меті, яка переслідується?

Тягар доведення. Принцип *assertanti incumbit probatio* (заявник має довести своє твердження). Застосування Судом стандарта доведення «поза разумним сумнівом». Стандарт доказування у справах про дискримінацію: як тільки заявник продемонстрував відмінність у поводженні.

Підстави дискримінації. Заборона відмінності у поводженні, яка заснована на таких, що ідентифікуються, об'єктивних або особистих характеристиках або «статусі», за якими особу або групу можна відрізнити. Відкритий перелік підстав дискримінації за ст. 14 Конвенції.

Інші права, що захищаються Конвенцією.

Ніякого покарання без закону (ст. 7 Конвенції). Зміст права не бути притягненим до суду або покараним двічі (ст. 4 Протоколу № 7). Право на ефективний засіб юридичного захисту (ст. 13 Конвенції). Співвідношення ст. 13 Конвенції з її іншими статтями. Право на вільні вибори (ст. 3 Першого протоколу № 1). Право на шлюб і створення сім'ї (ст. 12 Конвенції). Рівноправність кожного з подружжя (ст. 5 Протоколу № 7). Право на освіту (ст. 2 Протоколу № 1). Свобода пересування (ст. 2 Протоколу № 4). Заборона вислання громадянина (ст. 3 Протоколу № 4), заборона колективного вислання іноземців (ст.4 Протоколу № 4). Процедурні гарантії, що стосуються вислання іноземців (ст. 1 Протоколу № 7).

4. Обсяг і структура навчальної дисципліни

4.1. Для здобувачів вищої освіти денної форми навчання

№ п/	Дата проведенн	Тематика навчального курсу	Обсяг у годинах	
			Усього	У тому числі

п	я (згідно з розкладом)			Лекції	Практичні заняття, семінарські заняття, колоквиуми тощо	Самостійна робота
		Модуль 1. Загальні проблеми права Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод				
		Тема 1. Права людини як об'єкт захисту Конвенції. Конвенція як «живий інструмент»	10	2	2	6
		Тема 2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: загальна характеристика	12	2	2	6
		Тема 3. Європейський суд з прав людини: загальна характеристика. Виконання рішень Європейського суду з прав людини	10	2	2	6
		Тема 4. Практика Європейського суду з прав людини і її місце в системі джерел українського права	10	2	2	6
		<i>Разом</i>	40	8	8	24
		Модуль 2. Особливості застосування окремих статей Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод				
		Тема 1. Право на життя (ст. 2 Конвенції)	6	2	1	3
		Тема 2. Заборона катування (ст. 3 Конвенції)	5	1	1	3
		Тема 3. Право на свободу та особисту недоторканність (ст. 5 Конвенції)	7	2	2	3
		Тема 4. Право на справедливий суд (ст. 6 Конвенції)	7	2	2	3
		Тема 5. Право на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8 Конвенції)	7	2	2	3
		Тема 6. Свобода вираження поглядів (ст. 10 Конвенції)	6	1	2	3
		Тема 7. Захист власності (майна) (ст. 1 Протоколу № 1)	7	2	2	3
		Тема 8. Заборона дискримінації (ст. 14 Конвенції). Інші права, що захищаються Конвенцією	8	2	2	4
		<i>Разом</i>	50	14	14	22
		Усього годин / кредитів ECTS	90/3,0	22	22	46

4.2. Для здобувачів вищої освіти заочної форми навчання

№ п/п	Дата проведення (згідно з розкладом)	Тематика навчального курсу	Обсяг у годинах			
			Усього	У тому числі		
				Лекції	Практичні заняття, семінарські заняття, колоквиуми тощо	Самостійна робота

	Модуль 1. Загальні проблеми права Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод				
	Тема 1. Права людини як об'єкт захисту Конвенції. Конвенція як «живий інструмент»	8	0	0	8
	Тема 2. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: загальна характеристика	10	2	0	8
	Тема 3. Європейський суд з прав людини: загальна характеристика. Виконання рішень Європейського суду з прав людини	10	2	0	8
	Тема 4. Практика Європейського суду з прав людини і її місце в системі джерел українського права	10	0	0	10
	<i>Разом</i>	38	4	0	34
	Модуль 2. Особливості застосування окремих статей Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод				
	Тема 1. Право на життя (ст. 2 Конвенції)	6	0	0	6
	Тема 2. Заборона катування (ст. 3 Конвенції)	6	0	0	6
	Тема 3. Право на свободу та особисту недоторканність (ст. 5 Конвенції)	6	0	0	6
	Тема 4. Право на справедливий суд (ст. 6 Конвенції)	8	0	2	6
	Тема 5. Право на повагу до приватного і сімейного життя (ст. 8 Конвенції)	6	0	0	6
	Тема 6. Свобода вираження поглядів (ст. 10 Конвенції)	6	0	0	6
	Тема 7. Захист власності (майна) (ст. 1 Протоколу № 1)	8	0	2	6
	Тема 8. Заборона дискримінації (ст. 14 Конвенції). Інші права, що захищаються Конвенцією	6	0	0	6
	<i>Разом</i>	52	0	4	48
	Усього годин / кредитів ECTS	90/3,0	4	4	82

5. *Форми педагогічного контролю та засоби оцінювання результатів навчання*

Оцінювання результатів засвоєння навчальної дисципліни «Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та юридична практика» передбачає проведення поточного та підсумкового контролю і здійснюється на основі накопичувальної бально-рейтингової системи.

Поточний контроль знань включає:

- контроль якості засвоєння студентами програмного матеріалу навчальної дисципліни на практичних заняттях із застосуванням таких засобів,

як опитування, розв'язання практичних завдань та обговорення самостійно виконаних завдань, робота в малих групах, семінари-дискусії, практикуми, колоквиуми та ін. Поточний контроль має на меті перевірку рівня підготовки студента у вивченні матеріалу. У ході практичного заняття студент може отримати оцінку за чотирибальною шкалою (0, 3, 4, 5);

- контроль якості засвоєння студентами програмного матеріалу навчальної дисципліни, що проводиться наприкінці модулів у формі практикумів. Максимальна кількість балів за практикум – 5 балів;

- виконання студентами впродовж семестру завдань для *самостійної роботи* (письмове розв'язання або виконання завдань, підготовка рефератів, написання есе тощо). Максимальна кількість балів за самостійну роботу – 10 балів.

Формою підсумкового контролю знань здобувачів вищої освіти з навчальної дисципліни є іспит. Максимальна кількість балів, яку студент може отримати за іспит, становить 60 балів. Мінімальна оцінка результатів поточного контролю та самостійної роботи, за якої студент допускається до іспиту, становить 20 балів.

Розподіл балів між формами організації освітнього процесу і видами контрольних заходів:

Поточний контроль					Підсумковий контроль (іспит)	Підсумкова оцінка знань
Модуль № 1		Модуль № 2		Самостійна робота студентів		
п/з	Практикум	п/з	Практикум			
max 10	max 5	max 10	max 5	max 10	max 60	max 100

6. Критерії оцінювання результатів навчання

Вид контролю	Кількість балів	Критерії (за кожною з оцінок)
Поточний контроль	Max 5	Відмінне засвоєння навчального матеріалу з теми, можливі окремі несуттєві недоліки

на практичному занятті	4	Добре засвоєння матеріалу з теми, але є окремі помилки
	3	Задовільний рівень засвоєння матеріалу, значна кількість помилок
	Min 0	Незадовільний рівень засвоєння матеріалу
Практикум	Max 5	Відмінна якість виконання завдання, високий рівень юридичного аналізу Конвенції та практики її застосування, можлива незначна кількість несуттєвих помилок і недоліків
	4	Належна якість виконання завдання, належний рівень юридичного аналізу Конвенції та практики її застосування, можливі окремі помилки і недоліки
	3	Задовільна якість виконання завдання, задовільний рівень юридичного аналізу Конвенції та практики її застосування, значна кількість помилок і недоліків
	Min 0	Незадовільна якість виконання завдання
Оцінка самостійної роботи студента	Max 10	Глибоке знання проблем, пов'язаних із темою дослідження, вільне володіння матеріалом, вміння самостійно й творчо мислити, знаходити, узагальнювати, аналізувати матеріал, робити самостійні теоретичні та практичні висновки
	8	В роботі розкрито основні положення теми, але є деякі неточності у викладанні матеріалу, теоретичні поняття недостатньо підкріплено фактичними даними
	6	Основні положення теми розкрито, але деякі питання висвітлено неповно. Студент добре володіє матеріалом, але відсутня творчість та самостійність у дослідженні
	4	Основні теоретичні питання висвітлено поверхнево, немає висновків або висновки не мають самостійного характеру
	2	Основні положення теми висвітлено поверхнево, теоретичні положення не підкріплені фактичним матеріалом; немає висновків; студент слабо володіє матеріалом роботи
	0	Основні положення теми висвітлено недостатньо, з великою кількістю помилок; немає висновків; студент не володіє матеріалом роботи
Іспит	Max 60	1. Всебічне, систематичне і глибоке знання матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни, у тому числі орієнтація в основних наукових доктринах та концепціях дисципліни. 2. Засвоєння основної та додаткової літератури, рекомендованої кафедрою. 3. Здатність до самостійного поповнення знань з дисципліни та використання отриманих знань у практичній роботі
	55	1. Повне знання матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни. 2. Засвоєння основної літератури та знайомство з додатковою літературою, рекомендованою кафедрою.

		3. Здатність до самостійного поповнення знань з дисципліни, розуміння їх значення для практичної роботи
	50	1. Достатньо повне знання матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни, за відсутності у відповіді суттєвих неточностей. 2. Засвоєння основної літератури, рекомендованої кафедрою. 3. Здатність до самостійного поповнення знань з дисципліни, розуміння їх значення для практичної роботи
	45	1. Знання основного матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни, в обсязі, достатньому для подальшого навчання і майбутньої роботи за професією. 2. Засвоєння основної літератури, рекомендованої кафедрою. 3. Помилки та суттєві неточності у відповіді на іспиті за наявності знань для їх самостійного усунення або за допомогою викладача
	40	1. Знання основного матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни, в обсязі, достатньому для подальшого навчання і майбутньої роботи за професією. 2. Ознайомлення з основною літературою, рекомендованою кафедрою. 3. Помилки у відповіді на іспиті за наявності знань для усунення найсуттєвіших помилок за допомогою викладача
	35	1. Прогалини в знаннях з певних частин основного матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни. 2. Наявність помилок у відповіді на іспиті
	0	1. Відсутність знань значної частини основного матеріалу, передбаченого програмою навчальної дисципліни. 2. Неможливість продовжити навчання або здійснювати професійну діяльність без проходження повторного курсу з цієї дисципліни

**7. Педагогічний контроль для здобувачів вищої освіти
денної/заочної форми навчання**

Шкала підсумкового педагогічного контролю

Оцінка за шкалою ECTS	Визначення	Оцінка за національною шкалою для заліку	Оцінка за 100- бальною шкалою, що використовується в НЮУ
A	Відмінно – відмінне виконання, лише з незначною кількістю помилок	зараховано	90 – 100
B	Дуже добре – вище середнього рівня з кількома помилками		80 – 89

C	Добре – у цілому правильна робота з певною кількістю незначних помилок		75 – 79
D	Задовільно – непогано, але зі значною кількістю недоліків		70 – 74
E	Достатньо – виконання задовольняє мінімальні критерії		60 – 69
FX	Незадовільно – потрібно попрацювати перед тим, як перескладати		35 – 59
F	Незадовільно – необхідна серйозна подальша робота, обов’язковий повторний курс	не зараховано	0 – 34

8. Навчально-методичне та інформаційне забезпечення навчальної дисципліни

Нормативно-правові акти

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/annot/3477-15>.
3. Про застосування судами міжнародних договорів України при здійсненні правосуддя : Постанова Вищого спеціалізованого суду від 19.12.2014 № 13. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14>.
4. Положення про Урядового уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини від 31 травня 2006 р. № 784. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/784-2006-%D0%BF>

Література

Основна література

1. Дудаш Т. І. Практика Європейського суду з прав людини: навч.-практ. посіб. – К.: Алерта, 2013. 368 с.
2. МакБрайд Дж. Принципи, що визначають тлумачення та застосування Європейської конвенції з прав людини / Центр суддівських студій : міжнародний фонд. URL: <http://www.judges.org.ua/seminar21-1.htm>

3. Окрема думка. Шлях до справедливості / Пауло Пінто де Альбукерке ; [пер. з англ. та фр. В. А. Капліної ; упоряд., авт. перед. О. В. Капліна]. Харків : Право, 2020. 552 с.
4. Практичний посібник щодо прийнятності заяв. – Рада Європи/Європейський суд з прав людини. – Страсбург; 2014.
URL: http://echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=caselaw/analysis&c=#n1347458601286_pointer
5. Рабінович П. М. Федик С. Є. Особливості тлумачення юридичних норм щодо прав людини (за матеріалами практики Європейського суду з прав людини) : монографія. - Львів : Астрон, 2004. 124 с.
6. Савчин М. Практика Європейського суду з прав людини: Навчально-методичний посібник. Ужгород: Видавництво УжНУ, 2019. 67 с.
7. Теорія та практика застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод : компендіум / [О. В. Сердюк, Ю. В. Щокін, І. В. Яковюк та ін.] ; за заг. ред. О. В. Сердюка, І. В. Яковюка. – Харків : Право, 2018.
8. Трагнюк О. Принцип субсидіарності за Європейською конвенцією про захист прав і основних свобод людини 1950 р. // Право України. – 2003. – 1. – С. 25-29.
9. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. - Київ : Реферат, 2002. 344 с.
10. Bjorge E. The Convention as a Living Instrument: Rooted in the Past, Looking to the Future. *Human Rights Law Journal*. 2017, № 36 (7-12). P. 243-255.
11. de Schutter O. *International Human Rights Law. Cases, Materials, Commentary*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 1033 p.
12. Harris D. J., O'Boyle M., Warbrick C. *Law of the European Convention on Human Rights*. 3-d ed. - Oxford: Oxford University Press, 2014. 1080 p.

13. The European Convention on Human Rights: A living instrument. European Court of Human Rights, September 2022.
 URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_Instrument_ENG.pdf

Додаткова література

1. Загальна теорія права: підручник / за ред. О.В. Петришина. Харків : Право, 2020. 568 с.
2. Grinchak A., Tavolzhanska Y., Grinchak S., Smorodynskyi V., Latysh K. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as a Constitutional Instrument of European Public Order // Public Organization Review: A Global Journal. 2021. № 2. P. 1-14.
3. Guide on Article 1 of the European Convention on Human Rights. Obligation to respect human rights – Concepts of “jurisdiction” and imputability. URL: https://echr.coe.int/Documents/Guide_Art_1_ENG.pdf
4. Guide on Article 2 of the European Convention on Human Rights. Right to life. URL: https://echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_ENG.pdf
5. Guide on Article 3 of the European Convention on Human Rights. Prohibition of torture. URL: https://echr.coe.int/Documents/Guide_Art_3_ENG.pdf
6. Guide on Article 5 of the European Convention on Human Rights. Right to liberty and security. URL: https://echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_ENG.pdf
7. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights. Right to a fair trial (civil limb). URL: https://echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_ENG.pdf
8. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights. Right to a fair trial (criminal limb). URL: https://echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_criminal_ENG.pdf
9. Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights. Right to respect for private and family life, home and correspondence. URL: https://echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_ENG.pdf

10. Guide on Article 10 of the European Convention on Human Rights. Freedom of expression. URL: https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_10_ENG.pdf

11. Guide on Article 14 of the European Convention on Human Rights and on Article 1 of Protocol No. 12 to the Convention. Prohibition of discrimination. URL: https://echr.coe.int/Documents/Guide_Art_14_Art_1_Protocol_12_ENG.pdf

12. Guide on Article 1 of Protocol No. 1 to the European Convention on Human Rights Protection of property. URL: https://echr.coe.int/Documents/Guide_Art_1_Protocol_1_ENG.pdf

13. Maksymov S., Satokhina N. Human Dignity as a Universal Legal Value // Amazonia Investiga. 2020. Vol. 9. Issue 31. P. 96–103.

14. Panova L., Pohrebniak S., Gramatskyy E. Features of the Application of the Case-Law of the ECtHR by the Ukrainian Courts of Different Jurisdiction // Journal of Law and Political Sciences. - 2022. - Vol. 34. Issue 3. - P. 427-453.

15. Razmetaeva, Yu., Barabash, Yu., Lukianov, D. The Concept of Human Rights in the Digital Era: Changes and Consequences for Judicial Practice // Access to Justice in Eastern Europe. 2022. № 3 (15). P. 41–56.

16. Van der Sloot B. Privacy as Personality Right: Why the ECtHR's Focus on Ulterior Interests Might Prove Indispensable in the Age of "Big Data". Utrecht Journal of International and European Law. 2015. № 31 (80). P. 25-50.

Інтернет-ресурси

<https://zakon.rada.gov.ua/laws> – Головна сторінка розділу «Законодавство України».

[Council of Europe \(coe.int\)](https://www.coe.int) – Рада Європи

[European Court of Human Rights - ECHR, CEDH, news, information, press releases \(coe.int\)](https://www.echr.coe.int) – Європейський суд з прав людини

<https://minjust.gov.ua/m/uryadoviy-upovnovajenyi-u-spravah-evropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini> – Уповноважений у справах Європейського суду з прав людини

<https://minjust.gov.ua/m/rishennya-schodo-ukraini-vineseni-evropeyskim-sudom-z-prav-lyudini> – Рішення щодо України, винесені Європейським судом з прав людини

https://minjust.gov.ua/cat_9329 – Інформація на підставі річних звітів ЄСПЛ

<http://hudoc.echr.coe.int/> – HUDOC

[Council of Europe HELP \(coe.int\)](http://coe.int) – Європейська освітня платформа у сфері прав людини для юристів (HELP)

<https://ligazakon.net> – LIGA ZAKON – українська продуктова ІТ-компанія.

СЕНМК

Стандартизований електронний навчально-методичний комплекс кафедри прав людини та юридичної методології. URL: <https://library.nlu.edu.ua/senmk/itemlist/category/858-kafedra-prav-liudyny-ta-iurydychnoi-metodolohii.html>